

HISTORIOGRÁFIAI VÁZLAT 1867—1945 KÖZÖTTI ÁR- ÉS BÉRTÖRTÉNETÍRÁSUNKRÓL

BUZA JÁNOS

Az 1960-as évek első feléig történetírásunk egyik legelhanyagoltabb ága az ár- és bértörténetírás volt. Ennek talán leglényegesebb oka a gazdaságtörténetírás viszonylagos fejletlenségében keresendő, ami főként a tőkés fejlődés kései kibontakozásával magyarázható, továbbá azzal a fentiekből is következő szubjektív momentummal — talán a „szemléleti ok” megjelölés szerencsésebb lenne —, hogy a történészek zöme, pontosabban a „hivatalos történetírás”, mind a dualizmus idején, mind a két világháború közötti időszakban a politikai történetet részesítette előnyben. Kétségtelen, mindehhez nem kis mértékben járult hozzá az a körülmény is, hogy forrásaink e stúdiumra nézve eleve nem voltak kedvezőek.

Gazdaságtörténetírásunk hajnalán Horváth Mihály mai napig haszonnal forgatható munkájában közölt ártörténeti adatokat, a rendszerezésnél azonban csak a kronológiai szempontokat vette figyelembe, s az áraknak lábjegyzetbe szorítását a részletességbe „ereszkedő” tárgyalás mellőzésével, valamint azzal indokolta, hogy vizsgálódása „úgy is csak igen hiányos lehetne emlékeink illy tárgyakbani meddősége miatt”.¹ Megállapítása — ha a belőle következő lemondással nem is érthetünk maradéktalanul egyet — olyan tényező felismerésére vall, ami egy idő után a hazai kutatómunka gátjává vált. A forráshiány, illetve a töredékes forrásanyag az ár- és bértörténetírás művelését azért nehezíti különösen, mert a kutatóknak több évtizeden, illetve évszázadokon át folyamatosan vezetett levéltári anyagokra — főként számadásokra — lenne szükségük. A kedvezőtlen forrásadottságokon kívül meg kell emlékeznünk arról is, hogy az ár- és bértörténetíráshoz elengedhetetlenül fontosak a mérték- és pénztörténeti feldolgozások, s e téren a 20. század elejéig olyan súlyos adósságai voltak történetírásunknak, hogy a lassú és egyenetlen törlesztés következtében még a közeljövő historikusainak is fizetniük kell a részleteket.

Marxista történetírásunk éppen két évtizede kezdte meg a szerény eredmények és a súlyos hiányosságok számbavételét,² majd néhány év múltán kör-

¹ Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon a három utolsó század alatt. Buda, 1840. 100—101.

² Wittmann Tibor: Az „árforradalom” és a világpiaci kapcsolatok kezdeti mozzanatai (1566—1618). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957. 41.

vonalmazta a tennivalókat,³ illetve értékelő bibliográfiát adott a külföldi ár- és bértörténeti irodalomról.⁴ E sorok írója csupán szerény kísérletet tett 1971-ben arra, hogy pusztán önmaga számára vázolja a hazai ártörténetírás múltját. A kézirat közzétételére részben baráti buzdítás következtében került sor, részben pedig az motíválta, hogy — noha a teljesség igényétől távol áll e munka — talán jelent némi segítséget azok számára, akik most kezdenek érdeklődni a magyarországi ár- és bértörténetírás múltja iránt.

*

A hazai ár- és bértörténeti kutatások művelőit részben szakképzettségük, részben pedig tudományos tevékenységük területe szerint két nagyobb — bár nem mindig könnyen elválasztható — csoportba lehet sorolni. Az elsőbe tartoznak azok, akik tanulmányaikat az egykori jogakadémiákon fejezték be, s a közgazdasági tudományok — főként a statisztika — művelőivé váltak, míg a második csoport tagjai képzettségüket és tudományos pályájukat tekintve történészek voltak. A két csoport között — az utókor értelmezése alapján — átmeneti típusokról is beszélhetünk, e további megkülönböztetés azonban mit sem változtat azon a tényen, hogy a közgazdaságtan és a statisztika művelői voltak ár- és bértörténetírásunk úttörői.

*

A kiegyezést követő gazdasági fellendülés bár ellentmondásokról ugyan nem ment, de mindenképpen meggyorsuló tőkésedést hozott magával, s egyben új követelményeket támasztott a tudományokkal szemben is. Szükségszerűen vezetett a közgazdasági — az adott időszakban inkább nemzetgazdaságinak nevezett — szemlélet terjedéséhez. Az államapparátus kiépítése pedig országos, illetve helyi méretekben teremtett szervezeti kereteket a statisztikai adatgyűjtés és feldolgozás számára. E tényezők együttesen elengedhetetlen feltételei voltak annak, hogy a tőkés fejlődésben előttünk járó országokban már hagyományokkal rendelkező gazdaságtörténetírás eredményeit, ártörténeti publikációit ismerve hazánkban is megkezdődjék a szorosabban vett ártörténeti adatközlés és feldolgozás.

1873-ban két ártörténeti munka látott napvilágot: „Adalékok Magyarország nyersterményeinek ártörténetéhez a tizenkilencedik században a pesti piacon történt jegyzések szerint” címet viseli az az elsősorban reprezentatív célokat szolgáló terjedelmes munka, amely a Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara kiadványaként hagyta el a nyomdát, s ugyanezen forrásanyagra támaszkodott Kőrösi József feldolgozása: — „Adalékok az árak történetéhez”.⁵

³ N. Kiss István: Az ár- és bértörténet kérdése Magyarországon 1550—1650 között. Történelmi Szemle. 1963. 145—166.

⁴ Zimányi Vera: Bibliográfiai áttekintés a külföldi ár- és bértörténeti kutatásokról. Világtörténet (Tájékoztató a külföldi történeti irodalomról.). 1964. 4. 54—67.

⁵ Kőrösi József: Adalékok az árak történetéhez. Pest, 1873. (Külön-lenyomat a „Pestvárosi statisztikai évkönyv” első folyamából.)

A Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara gondozásában megjelent mű közreadásában Szvetenay Miklós és Schoch Lajos szerzett jelentős érdemeket, tőlük származik a kötet bevezető tanulmánya. A történeti, gazdaságtörténeti aspektusú bevezetőt követően került sor az egyes termékek árainak táblázatos közlésére. (Jelen esetben csupán a gabonaneműek áaira vetünk egy pillantást.) Az 1800—1818 közötti időszakból félhavi,⁶ 1819—1872 között pedig heti átlagárakat⁷ közöltek részben pozsonyi, részben pesti mérőben, illetve különböző pénznemekben, amelyekhez átszámítási kulcs-táblázatokat mellékeltek⁸ azzal a céllal, hogy az eltérő előfordulásokat közös nevezőre lehessen hozni. Erre az alsó-ausztriai mérőt és az osztrák garasokat tartották alkalmasnak, valószínűleg ez volt kedvezőbb az összehasonlítás szempontjából, de lehet, hogy csak azért döntöttek így, mert a kötet a bécsi világkiállításra készült. E mértékegységre illetve pénzre átszámítva tartalmaz a mű éves, öt és tízéves átlagárakat az 1819—1872 közötti periódusból.⁹ A kötet öt valamint tízéves átlagárainak kialakítása során pl. 1819—1823 + 1824—1828, azaz — összesítve — 1819—1828 alkotott egy-egy részegységet, vagyis a szerkesztők tízéves, de nem *évtizedes* átlagárakat adtak. Eljárásuk nézetünk szerint azzal magyarázható, hogy külföldi ártörténeti kiadványok közlése módszerét nem vették figyelembe. A közölt gabonaárakat nagyformátumú pótkötetben színes nyomással grafikusán is ábrázolták, oly módon, hogy a tízéves periódusokon belül a heti áringadozás is nyomon követhető.¹⁰ Közvetlenül a kötetek megjelenését követően Konek Sándor, a statisztika professzora, ismertette a Kamara kiadványt — érnyeit, hibáit egyaránt mérlegelve.¹¹ Megemlítve az új könyvek között hírt adott róla a Századok is, érdemi ismertetésére azonban nem került sor, noha a mű történeti visszpillantást tartalmazó bevezetője kapcsán erre feltétlenül adva volt a lehetőség.¹²

Kőrösi József már említett munkájában túlnyomórészt élelmiszerek, néhány háztartási cikk és a tűzifa áralakulását tette vizsgálat tárgyává. Első helyen a gabonaneműek árait szerepeltette, s az árak változását az 1791—1870 közötti időben kísérte figyelemmel. Közleményének bevezetője arról tanúskodik, hogy Kőrösi ismerte a legjelentősebb angol, illetve német nyelvű ártörténeti munkákat,¹³ s tudatában volt annak, hogy az ártörténet önmagában — bármennyire fontos is — csak részterülete a történeti statisztikai kutatásnak. A komplex anyaggyűjtés és feldolgozás szükségességét hangsúlyozta: „... alig képzelhető teljes árstatisztika kimerítő termelési és kiviteli statisztika

⁶ Adalékok Magyarország nyersterményeinek ... 1—5.

⁷ Uo. 6—25., illetve 33—66.

⁸ Uo. 27—30.

⁹ Uo. 67—69.

¹⁰ Graphikus táblák az „Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez”. Budapesti Kereskedelmi és Iparkamara, Budapest, 1873.

¹¹ Dr. Konek Sándor: Adalékok Magyarország nyers terményeinek ártörténetéhez a tizenkilencedik században. Budapest, 1873. 28 (ismertetés).

¹² Századok, 1873. 660.

¹³ Kőrösi i. m. 7., 14., ill. 18.

nélkül”,¹⁴ ezen túlmenően azonban az ártörténetíráshoz általa elengedhetetlenül fontosnak tartott kíváncsiak olyan hosszú sora következik, amelyeknek — mint követelményeknek — teljesítésére egyéb teendői mellett az igazgatása alatt álló Pestvárosi Statisztikai Hivatal sem tehetett eleget, pontosabban „ily feladatot nem tűzhetett ki magának”.¹⁵ Kőrösi tanulmánya a pénztörténeti szempontokat sem nélkülözte, részben a bevezetőben közölt rövid áttekintést,¹⁶ illetve külön foglalkozott a „váltópénz keletkezése történeté”-vel.¹⁷ Ez utóbbi részben utal a 18—19. század fordulóján a konjunktúra illetve dekonjunktúra időszakában a bankócédulák ezüstárfolyamhoz viszonyított disszázsiójára, ami melleleg megítélésünk szerint kétségessé teszi árainak megbízhatóságát az 1791-től 1820-ig terjedő szakaszban. Az ársorok táblázatos formában történő közreadását megelőzően Kőrösi általános észrevételeket közölt „... a gabonaneműek árhullámozásáról és azok okairól”,¹⁸ majd az egyes gabonafélék — ide sorolva a kukoricát is — ármozgását vizsgálta.¹⁹ 1791-től 1870-ig évtizedes periódusokat képezett, s pozsonyi mérőre és osztrák krajcárookra átszámítva adta meg átlagárait.²⁰ Százalékszámítási módszerrel termékenként vizsgálta az áringadozást, ehhez az 1800. esztendő éves átlagárát vette alapul, s 1801-től kezdődően hozzá viszonyította évtizedes átlagárait. Azt is igyekezett nyomon követni, hogy hogyan alakult az egyes gabonaneműek egymáshoz viszonyított ármozgása. Főterménynek a búzát tekintette, évtizedes átlagárait vette 100 %-nak, s ehhez mérte az egyéb gabonafélék ugyancsak évtizedes átlagárait. Táblázatai a havi és az évi átlagárakat tartalmazzák 1791—1870 között,²¹ regisztrálják az árhullámozás mértékét 1820-tól 1870-ig,²² s leolvasható belőlük a gabonaneműek árának egymás közti ingadozása nyolc évtizeden keresztül.²³ Kőrösi József munkája az ismertetett szemléletmód, nem különben a problémakör sokoldalúbb megközelítése miatt feltétlenül előrelépést jelentett a fentebb tárgyalt kiadványhoz képest, a grafikus ábrázolás nem vált volna kárára, hiánya azonban a mű felhasználhatóságát nem befolyásolja.

Egy évtized múltán — a hosszan elhúzódó agrárválság időszakában — a nemzetgazdák túlnyomó többségének figyelmét koruk értékesítési nehézségei, alacsony árai kötötték le, a gabonaneműek történeti ármozgása csupán abból a szempontból érdekelte őket, hogy az árszint tartós zuhanása mennyi ideig tartott, állandósult-e a megelőző korszakokban.²⁴

¹⁴ Uo. 7.

¹⁵ Uo.

¹⁶ Uo. 8—10.

¹⁷ Uo. 77—83.

¹⁸ Uo. 11—18.

¹⁹ Uo. 19—25.

²⁰ Uo. 11—12., ill. 19.

²¹ Uo. 25—41.

²² Uo. 41—42.

²³ Uo. 42—44.

²⁴ „A gabonaárak történetéről hazánkban”. Nemzetgazdasági Szemle 1884. 683—690. Dr. Heltai Ferencnek a „Nemzet”-ben megjelent cikkére hivatkozva közölt adatokat ugyan-

Kőrösi József tanulmánya függelékeként jelent meg Dr. Weisz Béla tollából az első olyan áttekintés, amely évszázadokra visszamenőleg tartalmazott ártörténeti adatokat („Adalékok Magyarország ártatistikájához, 1200-tól egész 1800-ig”).²⁵ Szórványos, a 15. század második felétől egyre bővülő adatait már megjelent történeti munkákból, forráskiadványokból, folyóiratokból merítette. Irodalomjegyzékéből²⁶ kitűnik, hogy tekintélyes anyagot tanulmányozott, s azokból a legkülönbözőbb ártételeket gyűjtötte össze. Adatairól így vallott: „... hazánk művelődési-történetének oly részére vonatkoznak, mely eddig még teljesen parlagon hever”. Csupán nyersanyag közlésére vállalkozott, az ártörténetíráshoz szükséges „segédtudományok” hiánya az időrendi szempont figyelembevételénél többet nem tett lehetővé számára. „A chronológiai rend az egyetlen kapocs, mely az adatokat összefűzi . . . Abban sem bocsátkozhatunk, hogy az árakat egy megnevezés alá hoztuk, illetőleg egy pénznemre visszavezettük volna. Ennek oka azon homályban rejlik, mely a honi pénztörténet fölött uralkodik . . .”²⁷ Közleményében hangsúlyozta az ártörténet művelésének szükségességét, s ezen túlmenően kísérletet tett a pénztörténet terén fennálló hiányosságok mérséklésére.²⁸ Adataink mennyisége meghaladja Horváth Mihály fentebb említett közlését, színvonal tekintetében azonban lényegében nem haladt előbbre. Földes Béla pályája a statisztika terén ívelt egyre magasabbra. Szerteágazó tevékenysége mellett foglalkozott a 19. századi gabonaárak vizsgálatával is. Munkássága e téren sem nélkülözte a történeti aspektust, műveiben azonban egyre inkább — összefüggésben a 19. század utolsó negyedének agrárválságával — az összehasonlító árelemzés vált elsődlegessé.

1882-ben megjelent művében²⁹ 15 európai ország és az Egyesült Államok gabonaárait vetette egybe, a függelékben pedig évtizedes, illetve évszázados átlagárakat közölt Európa azon területeiről, ahol ekkorra már az ártörténetírás fejlett stúdiummá vált. Angliára vonatkozóan 1401—1800, Franciaországra ugyanezen intervallumban, Poroszországra 1621—1800 között és végül Alsó-Elszászra 1601—1800 közötti időben hozott táblázatában adatokat.³⁰ Egy évtized múltán az a probléma is foglalkoztatta, hogy a munkabérekre milyen hatással van a gabonaárak mozgása. E célból tanulmányozta a külföldi elmélettörténeti irodalmat, s közzétette számos kiemelkedő közgazdász — a fiziokratáktól

csak a pesti piaci árjegyzékek alapján, az utolsó év 1883. Befejező sorai szolgáltak megállapításunk alapjául: „Olyan abnormális alacsony árak, amilyenek most vannak, eddig minden évtizedben voltak, de éppen a főnti számokból azon meggyőződést meríthetjük, hogy ezek nem lehetnek állandóak.” 690.

²⁵ Lásd az 5. jegyzetet. Uo. 84—92. Ugyanezen munka megjelent szerző egyéb tanulmányait is tartalmazó gyűjteményes kiadványában: *Földes Béla: Közgazdasági értekezések I.* Budapest 1902. (Hivatkozásaink az 1873. évi kiadványra vonatkoznak.) Földes (Weisz) Béla „Lugossy” álnéven is publikált.

²⁶ Uo. 91—92.

²⁷ Uo. 84.

²⁸ Uo. 84—86.

²⁹ *Földes Béla: Statisztikai tanulmányok a gabonaárak hullámzásairól a XIX. században és a gabonadrágaságok hatásairól.* Budapest, 1882.

³⁰ Uo. 63.

kezdve saját koráig — megállapítását e tárgyra vonatkozóan.³¹ Akadémiai székfoglalójának gerincét már említett, 1882-ben megjelent tanulmánya alkotta, ebben részletes bibliográfiát tett közzé a külföldi ártörténeti irodalomról.³² Mint statisztikus az ártörténetet elsősorban azért tartotta fontosnak, mert a „... gabonaárak statisztikájának igen becses részét képezi ...”,³³ a belőlük leszűrhető gazdaság- illetve társadalomtörténeti konzekvenciák iránt ez alkalmammal nem mutatott fogékonyságot. Az 1905. évinemzetközi statisztikai kongresszuson „Az ártörténeti munkák nagy értéké”-re való tekintettel javasolta, hogy a „... londoni Royal Statistical Society, melynek tagjai között az ártörténet legkiválóbb képviselői voltak, gazdag könyvtárában egy külön osztályt szervezzen, melyben az összes gabonaírodalom összegyűjtessék”.³⁴

*

Csupán jelzésszerűen kívánunk utalni arra, hogy olyan, saját koruk problémáira választ kereső ártörténeti jellegű munkák, amelyek időben továbbléptek Földes Béla ársorainál, a későbbiekben is jelentek meg,³⁵ ezek azonban jelentőség, szakmai színvonal és terjedelem szempontjából egyaránt elmaradnak Bud János „Árstatisztiká”-ja mögött.³⁶ Történeti visszapillantása nagyfokú tájékozottságra vall mind a hazai előzményeket, mind a külföldi szakirodalmat illetően. Az elődök munkái iránt nem volt fukar a dicséretben, de Földes Béla nagy tekintélye sem tartotta vissza a tisztelettel megírt, ugyanakkor határozott kritikai észrevételtől.³⁷ Bevezetőjében vázolta a modern árstatisztikai gyűjtés főbb csomópontjait 1871 és 1899 között, s feladatul tűzte ki, hogy „... árstatisztikai adatgyűjtésünk jövőben az árképződést lehetőleg összes vonásaiban kutatás tárgyává tegye.”³⁸ Munkájának nagy pozitívuma, hogy nemcsak adatokat közölt, hanem az általános részben értékelte is számos mezőgazdasági termék (gabona, őrlmények, kenyér, hüvelyesek, állatok, hús, állati termékek, zöldség és főzelékfélék) ármozgását, majd összefoglalót adott általában az élelmiszerek áralakulásáról, illetve tárgyalta az ipari nyersanyagok és „segédanyagok” árát, mindezt összehasonlítva a vezető tőkés országok s néhány kisebb, de gazdaságilag magasan fejlett ország termékeinek árszínvonalával. Részletes kimutatásai, amelyek a nagy- s kiskereskedelmi árakat külön-külön tartalmazzák, szintén biztosítják a nemzetközi összehasonlítás lehetőségét.

³¹ Földes Béla: Irodalomtörténeti adatok a gabonaáraknak a munkabérekre gyakorolt befolyásáról. Közgazdasági értekezések II. Budapest 1902. 178—186.

³² Földes Béla: Statisztikai vizsgálódások a XIX. század gabonaárainak alakulásáról. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből XIII.) MTA. Budapest 1905. 98—102.

³³ Uo. 5.

³⁴ Uo. 6.

³⁵ A történeti aspektust sem nélkülözi Ecseri Lajos közleménye: A magyar búzaárak alakulása a múlt század közepétől fogva és az új mezőgazdasági vámok várható hatása. Közgazdasági Szemle, 1906. 505—530.

³⁶ Árstatisztika. Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat 44. Budapest, 1913. (Szerkesztette és bevezetőjét írta dr. Bud János).

³⁷ Uo. Általános rész. 14.

³⁸ Uo. 4.

Igy született — mint az ártörténet szakavatott művelője már megállapította — az 1867—1910-ig terjedő időszakról a statisztikus elődök „... és Bud János munkájának eredményeként ... hosszú idősort tartalmazó, hézagpótló árstatisztikai kötet ...”³⁹

A dualizmus időszakán túllépve feltétlenül meg kell emlékezni Rege Károly⁴⁰ és Milhoffer Sándor⁴¹ jól ismert és a gazdaságtörténeti irodalomban gyakran használt munkáiról, amelyeket megjelenésük idején nem annyira a történeti szempont, mint inkább saját koruk gazdasági problémái motíváltak, napjainkra azonban már gazdaságtörténeti művekké váltak.

A gazdasági világválság nemzetközi méretekben a történeti érdeklődés középpontjába állította az ár- és bértörténeti kutatásokat, Magyarország határain azonban csaknem teljesen megtörtek a világméretű fellendülés hullámai. (Szomorú ténymegállapításunkat általános kelet-európai jellemzőnek tekintetnénk, ha a kiváló lengyel gazdaságtörténetírás ártörténeti eredményei ezt nem cáfolnák.)⁴²

Hiányérzetünket alig tompítja az a terjedelmét tekintve csekély, színvonala alapján azonban kiváló tanulmány, amely Szőnyi Gyula és kollégái munkájának eredményeként született.⁴³ Az agrárválság hatására revízió alá vették a korábban publikált, 1791-től feljegyzett, gabona valamint tengeri árakat és évi bontásban métermázsára és pengőre számították át azokat. Korrekciós munkájuk révén kiküszöbölhetővé vált az inflációk torzító hatása, az egész oldalas grafikon szemléletesen mutatja be mind az ármozgást, mind a névleges árak és az árszótól mentesített árak közötti eltéréseket. (Az árgörbe törési pontjaira utaló egy- vagy néhány szavas magyarázatok — kellő szemléleti korrekcióval — annyira didaktikusak, hogy a grafikon oktatási célra is használható lenne.)⁴⁴ Szőnyi Gyula nevéhez még két terjedelmes árstatisztikai kötet elkészítése fűződik. Ez utóbbiak már nem nyúlnak vissza a magyarországi feudalizmus utolsó fél századáig, ezért behatóbb ismertetésüktől eltekintünk. Annait azonban meg kell jegyeznünk, hogy árnyalt elemző részeik és adatgazdagságuk miatt feltétlenül figyelmet érdemelnek. Az utóbbi kötetet, amely az 1929—1940 közötti

³⁹ Dr. Molnárfi Tibor: Az árváltozások megfigyelése a két világháború között. in. A magyar hivatalos statisztika történetéből. (Az V. Statisztikatörténeti Vándorülés előadása és korreferátumai Gödöllő. 1967. május 23—25.) Szerk.: Huszár István, Dányi Dezső, Gyulai Ferenc. Budapest, 1968. 204.

⁴⁰ A magyar búza áralakulása és termelési költsége 1820-tól 1930-ig. Budapest, 1931.

⁴¹ A magyar búza és értékesítése. Budapest (év nélkül), illetve témájából adódóan szűk időmetszetű, de széles körű összehasonlítás igényével íródott Milhoffer másik műve: A világ-gazdasági válság mezőgazdasági árpolitikája. Budapest, 1937.

⁴² Zimányi i. m. 55., illetve 60.

⁴³ Dr. Szőnyi Gyula: Gabonaárak a XVIII. század vége óta. Magyar Statisztikai Szemle, 1935. 201—209. Értékelésére l. dr. Molnárfi i. m. 206.

⁴⁴ Dr. Szőnyi i. m. 207.

nagykereskedelmi árakkal foglalkozik, a két világháború közötti időszak „kiemelkedő jelentőségű árpublikáció”-jaként tartja számon a mai szakirodalom.⁴⁵

*

Mind a közgazdasági szemlélet terjedése, mind a bértörténet tudományos művelésének kezdete miatt vissza kell nyúlni a századforduló időszakához. 1898—1901 között jelent meg Halász Sándor és Mandelló Gyula szerkesztésében a háromkötetes *Közgazdasági Lexikon*, amely az ár-, gazdaság-, mérték- és pénztörténetnek⁴⁶ önálló szócikket biztosított. Az első három szócikket Acsády Ignác, a magyar pénztörténeti részt⁴⁷ Kováts Ferenc írta. Az egyes szócikkeket bibliográfia és rövid levéltári tájékoztató követte, az utóbbit Tagányi Károly állította össze, az irodalmi tájékoztatót pedig Mandelló anyagának felhasználásával Vágó József készítette. (A nagyszabású vállalkozás az MTA Nemzetgazdasági és Statisztikai Bizottsága szakmai és anyagi támogatásával, illetve a Magyar Közgazdasági Társaság finanszírozásával valósult meg.) Röviddel ezt követően — a Mandelló szerkesztette „Társadalom és gazdaságtörténeti kutatások” c. sorozat I. köteteként — jelent meg Kováts Ferenc klasszikus külkereskedelemtörténeti munkája, amelynek függeléként közölt „Pénzláb és pénzszámítás” c. rövid fejezete⁴⁸ módszertani szempontból is jelentős.

Mandelló Gyulát — csak részben érintett szerkesztői tevékenysége mellett — mint a hazai bértörténeti kutatás tudományos alapokra helyezőjét kell bemutatnunk. Nem lehetetlen, hogy műve Kováts Ferenc közreműködésével készült,⁴⁹ hiszen Mandelló a könyv⁵⁰ megjelenése előtt mindössze három évvel kezdte meg pozsonyi jogakadémiai tanári tevékenységét, az azonban kétségtelen, hogy a történeti statisztikai módszer legkiválóbb alkalmazója volt, e téren állta a versenyt az akkori európai színvonallal. Már 1902-ben tartott előadást az Akadémián a történeti bérstatisztika céljáról és feladatáról, amelyről az ártörténettel együtt könyvében — nézetünk szerint helyesen — így vallott „... a történelmi ár- és bérstatisztika feladatának azt tartom, hogy elsősorban az egyes korszakok társadalmi és gazdasági viszonyainak megvilágítására anyagot szolgáltatson.”⁵¹ Pozsony 15. századi számadáskönyveire épülő monográfiájában

⁴⁵ Szőnyi Gyula: A fővárosi élelmiszerárak az 1897—1936. években. Statisztikai Közlemények 93. kötet 1. sz. p. 201. (OSzK növedéknaplója szerint 1941-ben jelent meg.)

Szőnyi Gyula: Nagykereskedelmi árak alakulása a Székesfővárosban 1929—1940. Statisztikai Közlemények 94. kötet 2. sz. p. 256. (OSzK. növedéknaplója szerint 1944-ben jelent meg). Ez utóbbi értékelésére l.: Dr. Molnárfi Tibor: Áralakulás a két világháború között. Ipari árak. Számok és történelem 2. KSH. Budapest, 1973. 11.

⁴⁶ Az említett szócikkek sorrendjében: *Közgazdasági Lexikon* I. 264—267., 714—733., II. 641—644. illetve III. 202—206.

⁴⁷ Ez utóbbi „A középkori magyar pénztörténet vázlata” címen különnyomatként is megjelent, Budapest, 1901.

⁴⁸ Nyugatmagyarország áruforgalma a XV. században. Budapest, 1902. 209—210.

⁴⁹ Zimányi Vera: A magyarországi ármozgások helye az európai fejlődésben. Történelmi Szemle, 1972. 379.

⁵⁰ Mandelló Gyula: Adalékok a középkori munkabérek történetéhez. (Társadalom és gazdaságtörténeti kutatások II.) Budapest, 1903.

⁵¹ Mandelló: i. m. 11.

megtestesült az a komplex feldolgozás iránti igény, amely Kőrösi József említett munkájában jelentkezett először. Mandelló azonban — anélkül, hogy irreális feladatokat állított volna maga elé — messze meghaladta elődje épp egy emberöltővel korábbi színvonalát, noha az a maga korában nem volt elmaradott.⁵² Mandelló a jelentős statisztikai anyag közreadását megelőzően kritikai nézeteivel párhuzamosan önálló feldolgozási elmélettel jelentkezett,⁵³ művének gazdag bibliográfiája pedig széles körű tájékozottságát bizonyítja.⁵⁴ Művének egyik legfontosabb fejezete előadásként hangzott el a berlini IX. Nemzetközi Statisztikai Kongresszuson.⁵⁵ Mandelló Gyuláról — méltatott monográfiája nyomán — az I. világháború előtti utolsó békeévben megjelent statisztikatörténeti monográfia mint a matematikai módszer alkalmazójáról emlékezett meg,⁵⁶ számunkra azonban nagyobb fontosságú ennél az a kérdés, hogy az első bértörténeti munkát hogyan fogadta a történész-közvélemény. Egyértelműen elismerő ismertetés jelent meg Mandelló könyvéről Márki Sándor tollából, kritikai felhangot nem is a könyvvel, hanem a pusztán adatközlő korábbi kiadványokkal és a hivatalos történetírással szemben ütött meg. Számba vette azokat a korábbi forráspublikációkat, amelyek városi számadáskönyvek anyagát tették közzé, kiemelte Fejérpataky László érdemét, aki „... a városi számadások művelődéstörténeti fontosságára határozottabban először hívta föl a figyelmet.” Arra is rámutatott azonban, hogy az adatközlés és forrásfeltárás a historikusoknak „... ma már csak egyik feladatuk lehet”. A történészeknek koruk igényeit is figyelembe kell venniük: „Éppen Mandelló könyve a legvilágosabb példája annak, hogy a közlés régi alakja a tudományos igényeket többé ki nem elégítheti s hogy az előtérbe lépő szocializmus a történetkutatás és a történetírás köreit sem hagyhatja érintetlenül.”⁵⁷

Takáts Sándor utalva Kováts Ferenc fentebb említett monográfiájára mindkét munkát alkalmasnak tartotta arra, hogy helyet kapjanak a nemzetközi szakirodalomban, hangsúlyozta a két könyv úttörő voltát, azt, hogy, „... a statisztikai számítások roppant munkát és lelkiismeretességet követelnek, de azután az eredményeik is olyanok, hogy segítségökkel már pozitív következtetéseket vonhatunk le az illető kor megvilágítására.” Az elismerő bevezetést és a leíró jellegű ismertetést követően — mai szemmel nézve — kemény kritikával illette Mandelló módszerét, közlési módját, azt, hogy Salamon Ferenc munkásságát nem vette figyelembe; kisebb ellentmondásokra és stiláris hibákra is felhívta a figyelmet. A mű legértékesebb részének a munkástársadalmi szervezet-

⁵² Kőrösi és kortársai szakmai színvonaláról idézem Molnárfi megállapítását: „Nem hiányos szakmai ismeretünkön múltott a nem kielégítő árstatisztika.” L. a 39. sz. jegyzetet.

⁵³ Mandelló: i. m. 24—48.

⁵⁴ Uo. 332—337.

⁵⁵ Dr. Jul. Mandelló: Zweck und Methode der historischen Lohnstatistik. Berlin, 1903. (Klny. az Országos Széchényi Könyvtárban).

⁵⁶ Láng Lajos: A statisztika története. Budapest, év nélkül (1913). 417.

⁵⁷ Márki Sándor: A középkori munkabérek történetéből. Közgazdasági Szemle 1903. 386—391.

ről szóló fejezetet tartotta, összegező értékelése pedig buzdításul szolgálhatott volna mások számára is „... a magyar tudomány szempontjából nagyon kíváncsatos volna e feldolgozó munka folytatása. Különösen érdekes lenne, ha a XVI. századból egy hasonló kötet jelennék meg; mert hisszük, hogy egy ilyen kötet sok megrögzött, de téves feltevést és nézetet egyszerre megváltoztatna.”⁵⁸ E pozitív hangvételi értékelés és elvárás — amelyben, mint láttuk, Márki is osztozott — a folytatás reményét illetően azonban naiv optimizmusnak bizonyult, mert sem Mandelló, sem mások nem foglalkoztak a továbbiakban a városi számadáskönyvek történeti statisztikai feldolgozásával.

*

A szorosabb értelemben vett történetírók által kiadott forrásokat és feldolgozásokat tekintve úgy tűnik, hogy kezdeti ár- és béradatokat tartalmazó forráspublikációikban túlteng azoknak az anyagoknak közzététele, amelyek látszólag kész formában, az árucikkek teljes skáláját felölelően rögzítették az egykorú árakat, s viszonylag bőven hagyományozódtak az utókorra. A hatósági árszabások, limitációk, városiak és megyeiek egyaránt gyakran szerepeltek történeti folyóiratainkban valamint egyéb történeti kiadványokban. Olyan is akadt közöttük, amelyik — noha rendkívüli alkalom indokolta kibocsátását, s mint ilyen vajmi kevésbé alkalmas általánosításra — több kiadást is megért, anélkül, hogy a későbbi publikációk során hivatkoztak volna a korábbi közlésre. (Ilyen például az 1563. évi koronázási országgyűlés idején kelt pozsonyi, zömében élelmiszer árakat tartalmazó limitáció, amely 1774 és 1898 között három kiadást is megért.)⁵⁹

Limitációink kezdeti publikálása során az esetek nagy többségében nem is az ártörténeti motíváció volt az elsődleges, közzétételüket ipar-, viselet-, szakszókincs-történeti szempontból tartották jelentősnek. Egyik korai közlő szerint az árszabás „Sok érdekű”... forrás... „korfestőknek s regényíróknak”.⁶⁰ Nagy Iván, aki Bethlen Gábor erdélyi, valamint II. Rákóczi Ferenc Kis-Honti kerületre kiterjedő limitációit közölte, már inkább ipar- és kereskedelem-történeti értékeik miatt tartotta fontosnak az árszabásokat, s azt is megemlítette, hogy az „... árszabályzatok... az élelmiszerek, ipar és műczikkek árának emelkedése vagy esése kimutatására... is tanúságot nyújtanak”.⁶¹

⁵⁸ Takáts Sándor könyvismertetése: Századok, 1904. 162—167.

⁵⁹ 1. Pressburger Zeitung 1774. 22. szám (III. 16) 2. „Hajdan és most” címen közölte magyar fordításban R. F. (Feltehetően Romer Flóris) Századok 1867. 425—426. 3. Élelmiszerek ára Pozsonyban 1563-ban közli: Dr. Könyöki Alajos, MGtSz. 1898. 465. (Hivatkozik eredetijére, valószínűleg ez a legprecízebb közlés.)

⁶⁰ Lugossy József: Egy érdekes adalék a magyar ipartörténethez. Művek és munkák árszabásai 1629. Új Magyar Múzeum 1857. 461. (Máramaros vármegye árszabását tartalmazza.) Ugyanezen árszabást — hivatkozás nélkül — 1. MGtSz. 1899. 222—228. „Eredetije a Máramaros-Szigetben az 5 koronaváros közös levéltárában” 228.

⁶¹ Nagy Iván: „Árucikkek szabályzata 1627 és 1706 évekből. (Adalékul a XVII. és XVIII. századi ipar- és erkölcs-történetéhez)”. Magyar Történelmi Tár 1871. 204—205. Természetesen nem ez az egyetlen árszabás, amelynek a Történelmi Tár helyet adott.

Bevezetőjében ismertette a limitációkkal kapcsolatos törvénycikkeket, s több, korábban közzétett árszabásra hivatkozott jegyzeteiben.⁶²

Az 1894-től megjelenő Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle tágabb teret biztosított hasonló jellegű források közlésére. Acsády Ignác — mondhatnánk mozgósító céllal — „Régi árviszonyok” címen rövidítve közölte Abaúj megye 1669. évi árszabását. Értékelése szerint a limitációk „... az árak történetének, a régi termelés és fogyasztás ismeretének igen becses kútforrása”,⁶³ s bár Acsády — mint az idézetből kitűnik — a hatósági árszabásokat nemcsak ártörténeti szempontból vélte hasznosíthatónak, a későbbiekben azt láthatjuk, hogy a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle gyakorlatában a limitációk megjelentetése tulajdonképpen az ártörténeti adatközléssel jelentett egyet.

Tagányi Károly az 1894—1897. évfolyamokról készített szakmutatójában önálló címszót biztosított az ártörténetnek, ezen belül első helyet az árszabásoknak, noha természetesen nemcsak a limitációkat sorolta az ártörténet tárgy-körébe.⁶⁴

A viszonylag nagyszámú több helyütt megjelentetett árszabás ismertetésére nem vállalkozunk. Feltétlenül említendőek azonban a Kolosvári Sándor—Óvári Kelemen nagyszabású gyűjtő tevékenységének eredményeként megjelent, gondos tárgymutatókkal ellátott kötetek,⁶⁵ amelyeket az ár- és bértörténet művelőinek is feltétlenül kézbe kell venniük, még akkor is, ha hosszútávú adatsorok nem gyűjthetők ki belőlük. Megítélésünk szerint fő forrásként⁶⁶ az ár- és bértörténeti kutatások során semmiképpen nem jöhetnek számításba a limitációk, hasznosításukra azonban esetenként szükség lehet, ha „... a tényleges ármozgásokkal összehasonlítjuk”⁶⁷ adataikat, illetve egy adott terület és időpont esetében más források hiányában alkalmasak arra, hogy hozzávetőlegesen tájékozódhassunk a különböző termékek egymás közötti árarányairól. (Az ártörténet egyik legnevesebb franciaországi művelője csak a legvégső esetben javasolja a hatósági árszabások igénybevételét.)⁶⁸

Mindennemű részletezés igénye nélkül kívánjuk megemlíteni, hogy a 19. század II. felének szorgos és gyakran igen jelentős gazdaságtörténeti forrásanyagot tartalmazó publikációi — okmánytárak, naplók, útibeszámlók, levelezések stb. — gyakran tartalmaznak olyan adatokat, utalásokat, amelyek adott esetben igen becseseknek bizonyulnak mint kiegészítő források, de még a városi számadáskönyvek, illetve viszonylag részletes számadásokat tartalmazó okmánytárak esetében is figyelembe kell vennünk, hogy több esetben nem teljes

⁶² Nagy Iván: i. m. 201—203.

⁶³ MGtSz. 1894. 88. oldal.

⁶⁴ Szakmutató a Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1894—1897. évi tartalmáról. MGtSz. 1897. 7—12. oldal.

⁶⁵ Kolosvári Sándor—Óvári Kelemen: A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye 1—5/II. MTA. Budapest, 1885—1904.

⁶⁶ Wittmann: i. m. 41.

⁶⁷ N. Kiss: i. m. 163.

⁶⁸ Ruggiero Romano: Ártörténet és gazdaságtörténet. Világtörténet 1964. 4. sz. 38.

anyagot tettek közzé, s így az egykori szelekció korlátozza felhasználhatóságukat.

Tematikai és kronológiai sorrendben is továbbhaladva — és részben tompítva a „hivatalos történetírás” bírálatát — érintenünk kell azt a tervezetet, amely az Országos Levéltár 16—17. századi közgazdasági anyagainak felkutatására és későbbi közzétételére készült.⁶⁹ 1878-ban Fraknói Vilmos és Pauler Gyula kezdeményezésére Thallóczy Lajos, Nagy Gyula, valamint Vincze Gábor készítettek tervet a gazdaságtörténeti források publikálására.⁷⁰

A három levéltáros közül Thallóczy ekkor már kéziratban valószínűleg maga mögött tudhatta — gyakran nem is eléggé méltányolt — *lucrum camerae*-ről írott könyvét, amelynek bevezetőjében maga is utalt az ár- és pénztörténet művelésének fontosságára.⁷¹

Tervezett kiadványsorozatuk három főbb részből állt volna: I. Őstermelés, II. Ipar és kereskedelem, III. Adó és pénzügy. Az őstermelésen belül szándékoztak helyet biztosítani „... a különféle termelvények, borok, életneműek, szarvasmarha, apró jószág s egyéb gazdasági cikkek *hely és idő szerint változó árának* ...”⁷² (kiemelés tőlem — B. J.). Ugyancsak az első részben szerepelt volna a mérték- és bértörténet, míg a pénztörténet — amelyen belül a külfölddel való egybevetést is fontosnak tartották — a III. témakör részét képezte volna. A nagyszabású terv kivitelezésére azonban nem került sor, részben azért, mert nevezett kutatók — megítélésünk szerint — nem mérték fel reálisan a munka mennyiségét, amely ma is meghaladná három kutató teljesítőképességét, részben pedig azért, mert Thallóczy kutatási elképzelései megváltoztak⁷³ a későbbiek folyamán. Történetírásunk híjával maradt egy gazdaságtörténeti adattárnak, amely az ár- és bértörténet szempontjából is igen becses lett volna, kétségesnek tűnik azonban az, hogy az Országos Levéltár anyagára épülő forrásköz-

⁶⁹ *Gunst Péter*: Acsády Ignác történetírása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 90—91., illetve forrásaira l. 272—273.

⁷⁰ Az alábbiak főként tudománytörténeti szempontból érdemelnek némi figyelmet: *Gunst Péter* idézett monográfiájában arra a következtetésre jutott, hogy az MTA Történelmi Bizottságát az említett levéltárosok inspirálták a munka megkezdésére, ennek azonban ellentmondanak beadványaik kezdősorai: „... a Tekintetes Bizottság megbízásából dr. Fraknói Vilmos biz. előadó s dr. Pauler Gyula akad. r. tag urak által azon megtisztelő felhívásban részesülvén, hogy volnánk-e hajlandók az országos levéltárban található XVI. és XVII. századbeli közgazdasági adatok felkutatására ...” Id. 1878. márc. 8-i beadványukból; ehhez hasonlóan ugyanezen évi — okt. 8-i — második beadványuk: „Midőn a 7. Bizottság megtisztelő felhívásának engedve vállalkoztunk ... hazánk XVI. s XVII. századbeli közgazdasági állapotait megvilágosító adatok felkutatására ...”, e második idézet is azt húzza alá, hogy a kezdeményezés nem töltik, hanem az MTA Történelmi Bizottságától indult ki. Mindkét idézetre l.: Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának iratai 1878 (11. sz.). MTA Könyvtára, kéziratár. A prioritás kérdését illetően valószínűleg perdöntő adatokat szolgáltatna Fraknói, Pauler és Thallóczy levelezése. Ez utóbbi áttekintése azonban meghaladja közleményem kereteit. Az MTA Történettudományi Bizottságának e tárgyban szerepére l. még a 74. sz. jegyzetet.

⁷¹ *Thallóczy Lajos*: A kamara haszna (*lucrum camerae*) története kapcsolatban a magyar adó- és pénzügy fejlődésével. Budapest, 1879. IV. (Thallóczy könyve előszavát 1879. márciusában keltezte).

⁷² *Nagy—Thallóczy—Vincze* 1878. okt. 8-i beadványa, forrás mint a 70. sz. jegyzet.

⁷³ *Gunst*: i. m. 91.

lés elégséges lett volna-e önmagában a 16—17. század ár- és bértörténetének megírására. E kérdéskör lezárásaként nem érdektelen annak megemlézése, hogy Acsády bizonyára ismerte a fentebb érintett tervezetet.⁷⁴

Töretlen úton kellett járnia Salamon Ferencnek akkor, amikor a főváros múltjáról írt monográfiájának befejező kötetében a maga korában példátlanul nagy teret biztosított a pénz- és árviszonyoknak.⁷⁵ Kényszerűség — pénztörténetünk feldolgozatlansága — volt az oka annak, hogy a „Pénz, súly, érték” c. fejezet nagyobb részében olyan kérdéseket volt kénytelen taglalni, amelyekkel nem a kiváló helytörténeti munkának kellett volna foglalkoznia. Salamon Ferenc a pénztörténetet eszköznek tekintette az ártörténet, illetve gazdaságtörténet alaposabb megismerése céljából. Szinte költői kérdéssel záruló megfogalmazása megérdemli, hogy idézzük: „Az oly mindennapi localis kérdések, minők egy-egy városban a piaci árak, s a legfontosabb nemzetgazdasági kérdések eldöntése, lehetetlen a pénzérték ismerete nélkül. S lehet-e szó addig alapos hazai történetről, míg nemzeti gazdaságunk története nem képezi annak igen kiváló fejezeteit?”⁷⁶ Salamon alaposan dokumentált fejezetét később érték ugyan bírálatok, eredményességéhez azonban nem fér kétség, számos megállapítása került bele a későbbi önálló pénztörténeti monográfiákba.⁷⁷

Ártörténetírásunk elmaradottságát világosan látta, s a kutatások szükségességét hangsúlyozta a múlt század nyolcvanas éveinek végén Acsády Ignác is.⁷⁸ Pénzügyekkel foglalkozó úttörő értekezései mellett⁷⁹ a 15—17. századi közgazdasági viszonyokról írott munkájában részben igyekezett pótolni a hiányosságokat. Búza, rozs, árpa és zab árakat közölt a 16. század második feléből levéltári adatok alapján, így az általa közzétett anyag azért is jelentős, mert Acsády nem árszabások, illetve már publikált forrásokra építette mondandóját. Adatait a töröktől mentes területek forrásaiból merítette, s a helymegjelölések alapján arra következtethetünk, hogy túlnyomórészt földesúri majorságok irataiból gyűjtötte. Közlési módjának részletes leírása helyett inkább szemelvényt mutatunk be tőle,⁸⁰ lásd a 200. oldalon levő táblát!

Az idézetből kitűnik, hogy nem egy adott helyi piac áralakulását követte nyomon, sőt adatai néha nem is egy helység, hanem egy kisebb körzet — uradalom, illetve vidék — árait tükrözik. Acsády tudatában volt a mértékek sokféleségéből adódó nehézségeknek, ezért többnyire pozsonyi mérőre redukálta adatait,

⁷⁴ „A történelmi bizottságban megtétettek az előmunkálatok egy codex oeconomicus megindítására . . .” *Acsády Ignác*: Statisztika és történetírás. Nemzetgazdasági Szemle 1889. 455. Ugyanitt bírálta a történeti kutatásokra fordított anyagiak csekélységét. 457.

⁷⁵ *Salamon Ferenc*: Budapest története. Budapest, 1885. III. 85—245.

⁷⁶ Uo. 88.

⁷⁷ Acsády is bírálta: in: Halász—Mandelló: *Közgazdasági Lexikon* I. 265. Hóman Bálint szintén kritikával kezelte, de később említendő műveiben gyakran hivatkozott Salamonra pozitív értelemben.

⁷⁸ *Acsády Ignác*: *Közgazdasági állapotaink a XVI. s XVII. században*. Budapest 1889. 30—31.

⁷⁹ Értékelésükre l. *Gunst*. i. m. 91—94.

⁸⁰ *Acsády*: *Közgazdasági állapotaink* . . . 33—34.

Hely	Év	Búza (köblönként dénárban)	Rozs	Árpa	Zab
Érsekújvári uradalom	1550	25	—	10	10
	1551	32	32	—	11
Pozsony	1569	25	16—17	16	—
Eger	1570	40	20	—	25
Szatmár	1574	33	—	16	12—13

néha pedig feltüntette a konkrét mérő használatot. Ez utóbbi változatot tartjuk helyesebbnek, ugyanis egyes mérőféleségeket — ürtartalmuk ismeretének hiányában — egyszerűen azonosnak tekintett a pozsonyi mérővel.⁸¹ Pozitívum, hogy figyelmét az időjárási viszonyok alakulása sem kerülte el. Átlagszámításaiban azonban ma már nem fogadhatjuk el⁸² többek között azért sem, mert különböző helyről s más-más időmetszetből vett adatokat igyekezett közös nevezőre hozni. Fáradtságos törekvése, amely arra irányult, hogy a 16. századi árviszonyokat saját korával állítsa párhuzamba, a külföldi és hazai kezdeti ártörténetírás fejletlenségének egyik jellegzetes szimptomája volt.⁸³ Egy évtized múltán maga Acsády is önkritikusan tekintett vissza ismertetett ártörténész tevékenységére.⁸⁴

Futó pillantást vetve a folyóiratokra úgy tűnik, hogy igen csekély azoknak a tanulmányoknak, kisebb közleményeknek a száma, amelyek kifejezetten ártörténetieknek minősíthetők. Miskolc monográfusa tanulmányt szentelt a 16—17. századi borsodi adózási és árviszonyoknak, következtetései, módszertani megjegyzései⁸⁵ felettébb meglepőek, különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a fentebb ismertetett statisztikai kiadványok — pl. Kőrösi munkája — már egy évtizede hozzáférhetőek voltak. Rodiczky Jenő 1688—1800 közötti gabonaárakat tett közzé Mosonból „... vármegyei levéltárban levő hiteles okmányok alapján...”, szűkre szabott kísérő soraiából azonban nem derül ki, hogy forrásai limitációk, vagy piaci árak voltak-e? Éves átlagárakat közölt — forintra és krajcárra számítva egy-egy pozsonyi mérő gabonát.⁸⁶ Még több nehézséget támaszt Wéber Samu közleménye. 1419—1846 közötti adatait Lőcse, Késmárk, Szepeshéla stb. krónikáiból, jegyzőkönyveiből merítette, különböző piachelyek, eltérő jellegű források képezték tehát gyűjtése alapját. Esetleges hasznosítását nehezítette az is, hogy a közölt árak helyi eredetét nem

⁸¹ „Mindazonáltal így is lehetővé válik legalább a hozzávetőleges számítás és pedig annál is inkább, mert valami lényeges különbség az egyes köblök vagy mérők közt alig forgott fenn.” Uo. 33.

⁸² Uo. 36—37.

⁸³ Uo. 38—42. oldal. Bírálataát lásd Mandelló Gyula idézett monográfiájában 11—16., ill. Gunst Péter idézett művében 138.

⁸⁴ A Közgazdasági Lexikonban megjelent „Ártörténet” c. szócikke. L. erre a 76. sz. jegyzetet.

⁸⁵ Szendrei János: Megyei élet, adózási és árviszonyok Borsod-vármegyében a XVI—XVII. században. „Elv, hogy ha átlagot akarunk nyerni, a legdrágább és legolcsóbb tételeket figyelmen kívül hagyva, csak a közbeeső számokból vonjuk le azt.” Századok, 1883. 873.

⁸⁶ Rodiczky Jenő: Moson vármegyei gabonaárak 1688—1800-ig. MGtSz. 1894. 185.

mindig tüntette fel.⁸⁷ Forrásainak egyik részével — a krónikákkal — szemben élhetünk némi gyanúperrel, vajon a műfaj — amelyen belül a rendkívüli eseményeknek igen nagy szerep jutott — nem eleve szélső értékeket, maximumokat vagy minimumokat, hagyományozott az utókorra az elemi csapások vagy konjunkturális tényezők stb. függvényében.⁸⁸

A dualizmus vége felé több pénztörténeti feldolgozás látott napvilágot. Harko Gyula könyve a Mohács utáni évszázadot tekintette át viszonylag szerény anyagra épülő, de még ma is használható munkájában.⁸⁹ Hóman Bálint ez idő tájt⁹⁰ vetette meg alapját nagyszabású, maradandó pénztörténeti monográfiájának,⁹¹ s ezzel igen gyorsan átadta a múltnak Balogh Albin összefoglalását.⁹² Hóman önálló fejezetet szentelt művében a középkori árstatisztikának, lényegében helyes módszertani elvei ellenére sem vállalhatta azonban a 11–13. század ártörténetének megírását: „A középkori Magyarország terménygazdasági szerkezete, másrészt a források hézagossága teljesen lehetetlenné teszik a rendszeres középkori magyar ártörténet kidolgozását.”⁹³

A két világháború közötti időszak történetírása nem gazdagította ártörténeti irodalmunkat, arról sincs tudomásunk, hogy kutatási programban szerepelt volna az ártörténeti anyaggyűjtés.⁹⁴ „Hóman Bálint alapos árpádkori monográfiájának nem volt folytatója, Kováts Ferenc csak töredékes közlemények erejéig tudta figyelmét és nagy tudását a kérdéses időszak felé fordítani.”⁹⁵ Kováts Ferenc jelentős külkereskedelmi tanulmányán⁹⁶ kívül említésre méltó egyik leg-rövidebb cikke, amely az éremgyűjtők lapjában⁹⁷ jelent meg, valójában azonban inkább a gazdaságtörténészek számára készült, s időben túlmutatott a szerző korábbi kutatási területén. Pénztörténeti szempontból meg kell emlékez-

⁸⁷ Weber Samu: Árak a Szepességben. Történelmi Tár 1894. 729–738.

⁸⁸ Vö. Štefan Kazimír: A XVI–XVIII. századi árviszonyok forrásanyaga és felhasználásuk az agrártörténeti kutatásban. Agrártörténeti Szemle. 1971. 24–25.

⁸⁹ Harko Gyula: A pénz története Magyarországon 1526–1608. Kolozsvár, 1912. (Kolozsvári értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 2.)

⁹⁰ Hóman Bálint: A középkori magyar pénztörténet bibliográfiája (1597–1913). Közgazdasági Szemle, 1914. 328–338.

⁹¹ Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1916. Pénztörténeti szempontból említendő még Hóman tanulmánya: A XIV. századi aranyválság, in: Fejérfataky emlékkönyv: Budapest, 1917. 212–242.

⁹² Balogh Albin: A magyar pénz története az Árpádok korában. Kolozsvár, 1912. (Kolozsvári értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 1.)

⁹³ Hóman: Magyar pénztörténet... 474. Módszertani alapállásra: „Az ártörténet vagy történeti árstatisztika eredményes művelése három alapfeltételen nyugszik. Az egykorú pénzek fémtartalmának, vagyis belső értékének ezüst- vagy aranygrammokban leendő megállapításán, az egyes áruk mérésére szolgáló régi mértékeknek valamely újkori mértékrendszerre való egységes átszámításán, végül lehetőleg egy helyről vagy gazdaságilag hasonló színvonalon álló helyekről származó sok adatnak együttes mérlegelésén.” 475–476.

⁹⁴ Vö. Dékány István: Gazdaság- és társadalomtörténet. in. A magyar történetírás új útjai szerk. Hóman Bálint Budapest, 1931.

⁹⁵ Wittmann: i. m. 41.

⁹⁶ Kováts Ferenc: A magyar arany világtörténeti jelentősége és kereskedelmi összeköttetések a Nyugattal a középkorban. Történelmi Szemle 1922. (ill. kiny. Bp. 1923. p. 42.)

⁹⁷ Kováts Ferenc: Forint és krajcár. Az Érem. 1922. 17–20.

nünk az 1902 óta megjelent Numizmatikai Közlönyről, amelyből a részletezés igénye nélkül utalunk Harsányi Pál és Huszár Lajos gazdag munkásságára.

Kiemelkedő helyet foglalt el a két világháború közötti időszakban Lederer Emma mértéktörténeti tanulmánya,⁹⁸ amely az ártörténetíráshoz nélkülözhetetlen, s nálunk ugyancsak feltáratlan területen bizonyult hiánypótlónak.

A gazdasági háttér szempontjából igen-igen fontos nemesérc-bányászatról eddig sem a dualizmus idején belül, sem azt követően nem esett szó. Méltánytalan lenne a gyakorlati szakemberből történészé váló Péch Antallal⁹⁹ szemben, ha nem emlékeznénk meg tevékenységéről. Belházy N. János neve a pénztörténet fehér foltjainak szűkítése miatt érdemel említést.¹⁰⁰

Paulinyi Oszkár elmélyült elemzései nemcsak a hazai nemes- és színesfémtermelést világították meg, hanem a külgazdasági kapcsolatok története — s így a 15–16. századi nemzetközi áru- és pénzforgalom — szempontjából is igen jelentősek.¹⁰¹

*

Vázlatos áttekintésünk végére érve úgy látjuk, hogy témánk szempontjából mind a kiadványok számát, mind a múltba — időben távolabbra — visszanyúló kutatásokat tekintve a dualizmus korából több hagyományozódott az utókorra mint a két világháború közötti időszakból. Úgy véljük, hogy az ár- és bértörténeti kutatások (és a szorosan hozzájuk tartozó más gazdaságtörténeti ágazatok kutatása) terén a dualizmus idején nem álltunk annyira távol a nemzetközi szinttől mint a két világháború közötti korszakban.

Magyarországon nem keletkeztek heti piaci feljegyzések sem a 15., sem a 16. században,¹⁰² a városi számadáskönyveket pedig ár- és bértörténeti szempontból — kevés kivételtől eltekintve — nem fogták vállatőre 1918-ig, azt követően viszont alig maradt e célra alkalmas levéltári anyag Magyarországon. A kedvezőtlen forrásadottságokon túl az első világháborút követően a gazdaságtörténet szerény helyet kapott történetírásunkon belül, a polémikus kortársi vélemény ezt hagyományosnak tekintette: „A régi történetírásból a politika, az

⁹⁸ Lederer Emma: Régi magyar űrmértékek. Századok 1923–1924. 123–157. ill. 305–306.

⁹⁹ Péch Antal: Alsó Magyarország bányaművelésének története 1–2. Budapest 1884–1887. Ugyanő: A selmeci bányavállalatok története 1560–1650-ig. Selmeczbánya 1884.

¹⁰⁰ A régi magyar pénzverési súlymértékek (Klly. a „Bányászati és Kohászati lapok”-ból). Selmeczbánya, 1889. p. 55. Belházy egyéb publikációira l. Hóman említett bibliográfiáját — 90. sz. jegyzet.

¹⁰¹ Paulinyi Oszkár: A középkori magyar réztermelés gazdasági jelentősége (in. Károlyi Árpád Emlékkönyv). Budapest, 1933. 402–439. Ugyanő: Magyarország aranytermelése a XV. század végén és a XVI. század derekán. Budapest 1936.

¹⁰² A levéltári források bősége és az ártörténeti kutatások fejlettsége közötti párhuzamra talán Franciaország a legjobb példa, ahol az ártörténet művelését nagyban elősegítették a rendszeresen vezetett heti piaci feljegyzések. Az első piaci feljegyzés Párizsban 1439-ből maradt fenn, ugyanott e forráscsoport csaknem hiánytalan 1520–1698 között. Jean Meuvret: Les prix des grains à Paris au XVe siècle et les origines de la mercuriale. in: J. Meuvret: Études d'histoire économique (Cahiers des Annales 32) Paris, 1971. 44–45. ill. 41.

újából a szellemtörténet elvei szorítják ki a gazdaságiakat. Évtizedek óta nem állott nálunk a történetírás annyira az érdeklődés homlokterében, mint a háború utáni korszakban. És a gazdaságtörténet mégis épp olyan elhanyagoltan áll, mint azelőtt.¹⁰³ E megállapítás azonban az egész korszakra nem jellemző. Ellenpéldaként elég, ha csupán a harmincas és azt követő évek nagyszerű Domanovszky „iskolájára” gondolunk.¹⁰⁴ Gazdaságtörténetírásunk e maradandó értékű sorozata nem a jellemző téma, hanem annak forrásanyaga miatt nem tudta előbbre vinni az ár- és bértörténet kutatását.

További vád- és védpontok felsorakoztatása még lehetséges lenne, velük azonban egyre távolabb kerülnénk kitűzött célunktól, ezért — számítva a biztató eredményeket felmutató historiográfiai és tudománytörténeti kutatásokra — későbbi, behatóbb vizsgálatoktól várjuk azon kérdés megválaszolását, hogy miért vált elhanyagolttá — különösen a két világháború közötti — Magyarországon az ár- és bértörténeti kutatás.

Buza János

¹⁰³ Gyömrei Sándor: A magyar gazdaságtörténetírás új útja. Közgazdasági Szemle 1932. 678.

¹⁰⁴ „Tanulmányok a magyar mezőgazdaság történetéhez.” Szerkesztette Domanovszky Sándor.